

письмо могло би бути містифікацією. Він давно знав Саймона Форда, одного із старших наставників у копальнях Аберфойла, де він — Джеймс Стар — двадцять років підряд був директором, чи там viewer'ом*, як це кажуть в англійських копальнях.

Джеймс Стар був дужою людиною, подобаючою — зі своїми п'ятдесятьма роками від роду — на сорокалітнього чоловіка. Він був видним представником одного із давніх родів Единбурга.

Його діяльність приносила честь шановному товариству інженерів, які постійно добувають підземні скарби Сполученого Королівства в Кардіффі, Ньюкаслі і в південних графствах Шотландії. Та загальну увагу звернув він на себе головню в копальнях Аберфойла, що знаходяться в частині графства Стерлінг та межують з копальнями Аллоа. Тут проминуло майже ціле його життя. Крім цього був ще Джеймс Стар членом товариства «Дослідники старовини Шотландії», і навіть вибрано його головою цього товариства. Також був він одним із діяльніших членів «Королівського товариства», і в единбурзьких «Записках» часто друкувалися розвідки, підписані його іменем. Із всього того видно, що був він одним із отих вчених практиків, яким Англія завдячує своїм розквітом. Займав він видне становище в стародавній столиці Шотландії, яка, із-за своїх зовнішніх

* Наглядачем.

підземний матеріал^{*}, як-от: великанські підойми, вагони й платформи підземних поїздів, коші до витягання вугілля із шахт, рури для проведення свіжого повітря, одним словом, усе потрібне до підземних робіт, — було витягнене із шахт і покинене на землі. Покинута копальня подобала на великанського мастодонта, в якого забрано всі потрібні до життя частини тіла, полишаючи тільки сухий кістяк.

Із того всього полишилися тільки дерев'яні драбини, що вели в глибину копальні через шахту Ярова^{**}, одну, що давала доступ до нижчих галерей копальні Дошар від часу закинення робіт.

Зверху будинки для надземельних робіт указують місця, де викопана шахта Дошар — тепер покинена, як і інші, що творять разом копальні вугілля в Аберфойлі.

Була це сумна днина, коли шахтарі останній раз вийшли з копальні, де прожили стільки літ.

Інженер Джеймс Стар зібрав тисячі робітників, що творили працююче населення копалень. Шахтарі, копачі, перевізники добутого вугілля тачками, жінки, старці й діти, надземні і підземні робітники, всі зібралися на великій площі шахти Дошар, колись заваленій вугіллям.

* Копальні роботи діляться на підземні й на поверхні землі; перші ведуться в глибині землі, другі на верхах. — *Прим. пер.*

** Дослівно — шахта деревію.

Оті робітники, які незабаром розійдуться по широкому світі, шукаючи кусника хліба, стільки літ, з покоління в покоління працюючи в копальнях Аберфойла, прийшли розпрощатися зі своїм директором. Компанія розділила поміж них, яко нагороди, чистий дохід з копальні за біжучий рік. Правда, небагато його було, бо доходи ледве що перевищували видатки на вдержання виснаженої із вугілля копальні, та все ж таки полегшувало їм прожиток, заки знайдуть заробіток у сусідніх копальнях чи фабриках та фермах графства.

Джеймс Стар стояв під шопою, в якій довгі часи працювали великанські парові машини.

Саймон Форд, наставник* шахти Дошар, людина п'ятдесяти п'яти літ, й ще кілька наставників оточили його.

Джеймс Стар зняв капелюх. Шахтарі з відкритими головами стояли мовчки. В отій німій, прощальній сцені було щось величне й зворушаюче.

— Дорогі мої, — заговорив інженер, — нам треба розійтися. Копальні Аберфойл, що стільки років з'єднували нас до спільної праці, використані цілковито. Всі наші труди й глядання показали даремними; останній кусник вугілля видобутий вже з шахти Дошар.

* Наставник — «bos» або «бас» — як називають їх наші емігранти по американських копальнях та фабриках. — Прим. пер.

На підтвердження своїх слів Джеймс Стар показав робітникам кусник вугілля, полишений на тачках.

— Отой кусник вугілля, дорогі мої, — говорив далі Джеймс Стар, — це мовби остання капля крові з нашої копальні! Ми заховаємо його на пам'ятку, як зберігається перший кусник вугілля, добутий з копалень Аберфойла сто п'ятдесят років тому. За отой час багато поколінь робітників змінилося в наших копальнях. Тепер всьому кінець! Мої останні слова до вас — це прощання! Годували вас оті копальні, що танули в ваших руках. Важка була робота, та не без користи для вас. Наша велика родина — бо всі ми творили разом родину — розкотиться по світі, й важко подумати, щоб ще коли зійшлася разом. Так не забувайте, що ми довго жили разом і що гірняки Аберфойла повинні допомагати один другому. Ваші давні господарі також не забудуть вам того. Коли люди працюють разом, не можуть бути собі чужими. Ми будемо слідкувати за вами, і куди б ви не звернулися, шукаючи чесної праці, всюди підуть за вами наші прихильні згадки про вас. Прощайте, дорогі мої, нехай Господь береже вас!

Сказавши це, Джеймс Стар обняв найстаршого із шахтарів, в якого на очах заблистіли сльози. Відтак наставники різних шахт підходили стиснути йому руку, а робітники, махаючи шапками, кричали:

— Прощайте, пане Стар, начальнику й приятелю наш!

Оте прощання зробило на всіх велике враження. Всі сумовито розходилися з широкої площі. Джеймс Стар остався сам-один. Кроки шахтарів востанне застукотіли по чорних доріжках, і глибока тиша залягла у гомінкі колись копальні Аберфойла.

Тільки один чоловік остався біля Джеймса Стара — наставник Саймон Форд.

Край нього стояв хлопчина п'ятнадцяти років. Це був його син Гаррі, що кілька літ працював вже на шахті.

Джеймс Стар і Саймон Форд знали й шанували один другого.

— Прощавайте, Саймоне! — сказав інженер.

— Прощавайте, пане Джеймс, — відповів наставник, — чи краще б сказати — до побачення!

— Розуміється, що до побачення! — відповів Джеймс Стар. — Ви знаєте, що я все радий вас бачити й говорити з вами про наш старий Аберфойл!

— Знаю, пане Джеймс, знаю!

— Мій дім в Единбурзі все отворений для вас!

— Единбург далеко, — похитав головою наставник, — далеко від шахти Дошар!

— Далекі, Саймоне? Де ж ви задумуєте тепер проживати?

— Тут, пане Джеймс! Ми не кинемо копальні, кормительки нашої, тому що молоко в неї висохло. Ми полишимось вірними їй — жінка, син і я!